

МОВА ПРАВА ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті розкрито зміст, мету і завдання нового фахово орієнтованого курсу для студентів-правників “Мова права”. Визначено поняття “мова права”, її функції та специфічні ознаки, сферу функціонування, основні функціонально-стилістичні різновиди юридичного мовлення.

Мова права — функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, обумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній. Основними галузями функціонування сучасної правничої мови є законодавство (національне і міжнародне), судочинство, нотаріат і діловодство, юридична наука й освіта, правова інформація.

Мова права характеризується набором певних лінгвостилістичних параметрів, які водночас слугують і вимогами до сучасного юридичного тексту: офіційність, ясність, точність, однозначність, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладу, настановчо-інформативний (директивний) характер правових приписів, кодифікованість, узагальненість, сувора нормативність на всіх мовних рівнях, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, нейтральність (беземоційність), традиційність (стабільність) засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис.

Юридична мова як соціально та історично сформована сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних) мова права являє собою поліфункціональну, відкриту і багаторівневу систему.

Будучи складною поліфункціональною підсистемою літературної мови, мова права виконує низку функцій, серед яких є базові (загальномовні) і специфічні: 1) номінативна (називання правових реалій і понять); 2) гносеологічна (знаряддя й спосіб правового пізнання, оволодіння суспільно-правовим досвідом); 3) аксіологічна (правової та морально-етичної оцінки); 4) комунікативна (спілкування); 5) регульовально-волюнтативна (правове регулювання людської поведінки та суспільних відносин через волевиявлення суб'єкта права та вплив на правосвідомість); 6) культуруносна (збереження й передачі правового знання та правової культури); 7) естетична (мовностилістична довершеність тексту закону як еталон для усіх юридичних документів). Актуалізація певного набору базових і специфічних функцій на мовленнєвому рівні залежить від мети і призначення, змісту і форми, жанру і стильової приналежності юридичного тексту.

Відкритість мови права обумовлена не лише самою природою права, тенденцією до розширення сфери правового регулювання (майже усіх видів) суспільних відносин, але й внутрішньолінгвістичними чинниками — передусім постійною взаємодією загальнолітературної і власне юридичної лексики, адже юридичний словник постійно поповнюється термінами, утвореними на основі загальноновживаних слів шляхом їх спеціалізації. Процеси термінологізації і детермінологізації спричинюють мінливість (рухливість) меж юридичної і загальноновживаної лексики. Співвідношення загальноновживаної і спеціальної лексики у юридичних текстах варіюється залежно від їхнього призначення і жанру.

Багаторівневість мови права як системи простежується насамперед на функціонально-стилістичному рівні. Маючи широку й відкриту сферу побутування, мова права характеризується функціонально-стильовою та жанрово-стильовою неоднорідністю. Послугується вона засобами різних функціональних стилів: офіційно-ділового (сфера внутрішнього і міжнародного законодавства, правозастосування, судочинства, нотаріату, діловодства); наукового (сфера правничої науки й освіти), публіцистичного (засоби масової юридичної інформації, правова освіта населення, судові промови) та розмовного (сфера усного професійного спілкування юристів). Ці основні функціональні різновиди згідно з тематикою і жанровою класифікацією юридичних текстів поділяються на підстили. Так, наприклад, в офіційно-діловому стилі виділяються чотири підстили, які характеризуються певним набором жанрів юридичних документів: законодавчий (*конституція, постанова, указ, декрет, кодекс*), дипломатичний (*договір, угода, конвенція, декларація, меморандум, нота*), судово-правовий (*позов, апеляція, касаційне подання*), адміністративно-канцелярський (*акт, протокол, заява, ухвала, контракт, доручення*). Західноєвропейські вчені також структурують юридичну мову за відповідними функціональними галузями (структурами) права: Вальтер Отто (Otto Walter) — 1) мова законів (законодавчі, абстрактні правові норми, призначені законодавцем як для фахівців, так і неюристів); 2) мова юридичної науки та експертиз (коментарі та обговорення спеціальних питань фахівцями для фахівців); 4) мова відомчого писемного спілкування (формуляри, пам'ятки, повістки та ін.); 4) адміністративний жаргон (неофіційне обговорення спеціальних питань фахівцями); Л. Еріксен (Eriksen Lars) — законодавство, адміністрація, судочинство; Сандріні (Sandrini) — правотворчість (договори, устави), здійснення правосуддя (судові рішення, свідчення, експертизи, позови), адміністративні тексти (відомча мова та мова відомчої кореспонденції)¹.

Кожен функціонально-стильовий різновид юридичної мови має свої специфічні ознаки, норми і правила використання мовних засобів залежно від ситуації та комунікативного завдання. Так, мова офіційно-ділових текстів, зокрема законодавчих актів, призначених регулювати

¹ Otto Walter. Die Paradoxie einer Fachsprache // Der öffentliche Sprachgebrauch. Band II, Stuttgart, 1981. S. 44-57.

суспільні відносини, характеризується офіційністю, узагальненістю, стандартизованістю, кодифікованістю, безособовістю, настановчо-інформативним характером, стилістичною нейтральністю, відсутністю індивідуально-авторських рис. Мова юридичної науки вирізняється логічністю, об'єктивністю й обґрунтованістю, фактологічною точністю, аргументованістю, узагальненістю та ін. Мова юридичної публіцистики, реалізуючи дві основні, нерозривно поєднані функції — інформативності і впливу, характеризується полемічною загостреністю, популярністю, образністю, експресивністю, відкритою оцінністю, поєднанням різностильових елементів у тексті, індивідуально-авторськими стильовими ознаками. Розмовний стиль у юридичному мовленні, маючи основною функцією — комунікативну, реалізує її у двох видах усного професійного спілкування — офіційному і напівофіційному або неофіційному. Останньому притаманні спонтанність (непідготовленість), неповнота або надлишковість мовних засобів, експресивно-емоційна забарвленість тощо.

Вивчення історії, складу, функціонування мови права, типологічної специфіки правових текстів, закономірностей використання мовних засобів у юридичному тексті з урахуванням його функціонально-стилістичних особливостей створює необхідну науково-теоретичну базу для вирішення низки багатьох прикладних завдань у сфері правотворчості і правозастосування: лінгвістичне забезпечення законодавчої діяльності; лінгвістична експертиза законопроектів; комп'ютерна обробка юридичних текстів з метою створення повного реєстру термінів і термінологічних словосполучень, їх уніфікації, стандартизації та лексикографічного опису; розроблення науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо удосконалення, уніфікації мови, стилю й оформлення законодавчих актів; підвищення якості юридичних документів; розв'язання численних мовно-термінологічних проблем у сучасному писемному та усному юридичному мовленні; здійснення судових лінгвістичних експертиз; забезпечення автентичності перекладу юридичних текстів та ін.

Ось чому введення у навчальні програми юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти спеціалізованих мовних курсів для майбутніх правників є надзвичайно важливим як в аспекті виконання актуальних суспільних і наукових завдань, так і підготовки висококваліфікованих, на рівні сучасних професійних вимог, спеціалістів.

Ураховуючи, що лінгвістична підготовка правника сьогодні – це досить складний за своїм предметом і змістом, послідовний і творчий навчальний процес, у Національному університеті “Києво-Могилянська академія” з 1998 р. впроваджено цілісний системний комплекс фахово орієнтованих мовних дисциплін для правників: “Юридична термінологія: методика і практика вивчення” (на рівні бакалаврату), “Мова права” (для спеціалістів права), “Правнича лінгвістика” (магістерський курс). Теоретико-методологічна підготовка такого циклу ґрунтувалася на фронтальному дослідженні правничої мови і термінології у діахро-

нічному і синхронічному аспектах, здійснюваному в рамках наукового проекту “Правнича лінгвістика” (2000-2003 рр.). Навчально-методична підготовка цих дисциплін передбачала розроблення усіх необхідних навчальних і методичних матеріалів кожного курсу з використанням інноваційних методів і прийомів викладання. Повні комплекти матеріалів дисциплін було видано під назвою “Мова права і юридична термінологія” (К., 2002; 2-ге вид. 2004 р.) у серії “Правнича лінгвістика”.² У них представлено розгорнуті програми курсів, методичні вказівки і рекомендації, матеріали для практичних і семінарських занять, включаючи різноманітні комплекси завдань: питання для дискусії і самоконтролю, творчі й ситуативні завдання, рольові ігри, усні й письмові завдання, варіанти контрольних робіт із зразками виконання, схеми комплексного мовностилістичного аналізу правових текстів³.

Предмет «Мова права» у системі комплексної мовної підготовки правознавців посідає центральне місце. Він має інтеграційний характер, оскільки синтезує здобутки сучасної науки у мовознавчій і правничій сферах, теоретичні і практичні аспекти юридичної діяльності, враховує потреби юридичної практики у всіх її різновидах. Він має на меті підняти рівень професійного мовлення правника на вищий щабель шляхом розширення і поглиблення знань у галузі теорії та методології вивчення мови права, ознайомлення з лінгвістичними аспектами нормотворчої діяльності, формування й закріплення практичних навичок укладання і мовно-термінологічного опрацювання юридичних текстів різних жанрів.

Вивчення цієї дисципліни ґрунтується на комплексі здобутих студентами-правниками протягом попередніх років навчання лінгвістичних і фахових знань. Засвоєння теоретичних знань і формування практичних мовних навичок обумовлено володінням студентами старших курсів фаховою термінологією, знанням загальної структури права та її галузей, опануванням основ юридичного термінознавства і українського ділового мовлення, судової риторики; володінням іноземними мовами, зокрема латинською та англійською.

Головна мета курсу – дати цілісне наукове уявлення про специфіку правничого тексту, закони і правила правничого мовлення в усіх його функціонально-стильових різновидах, письмовій та усній його формах, ознайомити з основними методами і прийомами текстуального аналізу, лінгвістичного опрацювання юридичних текстів. Для її реалізації щонайперше слід ознайомити студентів з основами та понятійно-категоріальним апаратом правничої лінг-

² Ця серія створена з метою видання наукових і науково-методичних праць, підручників, навчальних посібників, хрестоматій, термінологічних словників, покликаних сприяти удосконаленню й поглибленню знань з теорії, практики та лінгводидактики правничого мовлення.

³ Зазначене видання рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів (Гриф за № 14/18.2 2202 від 28.11.2002 р.).

вістики⁴, методикою і практичними прийомами лінгвістичного аналізу юридичних текстів різних стилів і жанрів, найважливішими науковими дослідженнями правничої мови і термінології (вітчизняними і зарубіжними), лексикографічними джерелами та ін.

Проблематика курсу максимально наближена до майбутніх фахових потреб студентів. Її представлено в таких основних розділах і підрозділах: мова права як функціональна підсистема загальнолітературної мови, методологічні та науково-теоретичні засади вивчення мови права, мова права як об'єкт наукових досліджень, методика комплексного аналізу правничих текстів, мова і стиль законодавчих актів, термінологічний фонд правничої мови, лінгвістичні аспекти законотворення, редакторський аналіз і лінгвістична експертиза законопроектів, мова міжнародно-правових актів і проблеми їх перекладу, мова судово-процесуальних документів, мова адміністративно-юридичної документації, мова юридичної науки, мова правової публіцистики. Структура курсу віддзеркалює стилістично диференційований підхід до аналізу правничої мови.

Інноваційність дисципліни зумовлена не тільки її предметом, змістом і структурою, але й органічним поєднанням навчальної та науково-дослідницької роботи слухачів під керівництвом викладача. Майбутні правники знайомляться з актуальними науковими завданнями в умовах розбудови національної юридичної мови і термінології, із сучасними мовно-термінологічними проблемами, які постають у зв'язку кодифікацією нового законодавства України. Але вирішення багатьох проблем неможливе без звернення до історії формування і розвитку правничої мови в Україні, висвітлення її основних джерел, шляхів і ресурсів збагачення. Усе це потребує спеціальних наукових досліджень. Здійснюючи різноманітні наукові пошуки і виконуючи фахово спрямовані практичні завдання, студенти-правники набувають вельми складних професійних навичок: роботи аналітичної (з порівняльними таблицями до законопроектів), редакційної (редагування, редакторський експеримент, редакторський аналіз, редакторський висновок), експертної (експертний аналіз, обґрунтування, експертний висновок), творчої (моделювання правових норм, участь у розробленні законопроектів, формулювання пропозицій або методичних рекомендації щодо їх мовностилістичного оформлення), науково-дослідницької (аналіз генезису й розвитку правових категорій, норм, інститутів; їх зіставний і порівняльно-історичний аналіз; про-

⁴ Теоретичну основу ю. л. складають наукові, науково-методичні та лексикографічні праці таких вітчизняних і зарубіжних учених (лінгвістів і правників), як А. Ушаков, О. Піголкін, В. Василенко, Н. Калініна, Н. Івакіна, О. Галяшина, Т. Губаєва, С. Хижняк, К. Шугріна, М. Голєв, М. Горбаневський, В. Калюжна, А. Марахова, Ю. Зайцев, І. Усенко, А. Подлєх (Adalbert Podlech), Дж. Холл (Jerome Hall), Г. Ландквіст (Hans Landqvist), Г. Торнтон (Garth Thornton), Р. Бержерон (Robert Bergeron), Ян Енгберг (Jan Engberg), П. Сандрині (Peter Sandrini), Ж.-Р. де Гроот (Gerard-Rene de Groot), В. Отто (Walter Otto), Л. Еріксен (Lars Eriksen), Ф. Мюллер (Friedrich Muller), М. Кац (Martin Cutts) та ін.

гнозування тощо) та лексикографічної (укладання словників правничих термінів різних типів, професійне дефініювання термінів права і законодавства). Такий комплексний підхід створює умови для підготовки правників вищої кваліфікації та фахівців суміжних із правом сфер: нормопроектувальників, експертів законопроектів та інших нормативних актів (юрлінгвістів), правників-науковців, правників-лексикографів (укладачів юридичних словників), викладачів вищих юридичних навчальних закладів, правників-журналістів, редакторів юридичної літератури, правників-перекладачів.

ЯЗЫК ПРАВА И ЕГО ИЗУЧЕНИЕ СТУДЕНТАМИ ЮРИДИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ

В статье раскрывается содержание, цель и задачи новой профессионально ориентированного курса для студентов-юристов «Язык права». Определяется понятие «язык права», его функции и специфические признаки, сфера функционирования, основные функционально-стилистические разновидности юридической речи.

Ключевые слова: язык права, профессиональная речь юриста, методика преподавания языка специальности.

LANGUAGE OF THE LAW AND ITS STUDY BY THE STUDENTS OF JURIDICAL SPECIALIZATIONS IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is devoted to description of the content, aim and tasks of new professionally orientated course for law-students “Language of the Law”. Author gives a definition of the conception «Language of the Law», its functions and specific characteristic, field of functioning, main functional and stylistic varieties of juridical speech.

Key words: Language of the Law, professional speech of the lawyer, teaching methodic of professional language.